

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора історичних наук, професора
КОТЛЯРА Юрія Вадимовича на дисертаційну роботу
КОВАЛЬОВА Максима Володимировича
«Історіографія теоретичних засад та суспільної практики махновського
руху», подану до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю – 032 Історія та археологія,
галузь знань – 03 Гуманітарні науки**

В останні роки в українській історіографії сталися істотні зрушення, пов'язані з концептуальним переосмисленням важливих проблем вітчизняної історії. Дисертація М. В. Ковальова відноситься до числа тих, які переглядають усталені погляди щодо махновського руху, а її автор здійснив спробу аналізу і систематизації основних праць джерельного комплексу з історії махновщини слов'янськими і романо-германськими мовами.

Дисертант доводить тезу, що повстанство на чолі з Н. Махном слід розглядати як четверту, «чорну» військово-політичну силу або другу поряд із «жовто-блакитною» українську силу, що протистояла «червоним» і «білим» та обрала власний шлях до здобуття омріяної землі і волі, історичний досвід якої потребує осмислення і врахування в сучасних реаліях. Крім того, в часи політичного плюралізму та політизації українського суспільства існує природна зацікавленість дослідників до історії тих політичних партій, які намагались очолити масові рухи. Такими партіями були українські соціал-демократи, «боротьбисти», есери, а також більшовики, анархісти, які, після повалення царського режиму, намагались вирішувати селянське питання в Україні. Проте, як показала історія, ні білі генерали, ні більшовицькі вожді, ні гетьман, ні численні отамани не користувалися такою популярністю, повагою і навіть любов'ю селян як Н. Махно.

Попри значний комплекс літератури про махновський рух і його легендарного очільника, історіографічне осмислення теми, зокрема,

досліджень ХХІ ст., на сьогодні істотно відстає від прикладних історичних розробок, що, головним чином, і зумовлює наукову актуальність нашої роботи. Треба зважити також, що з початком «гарячої» фази гібридної війни Росії з Україною в інформаційному просторі побільшало спроб фальсифікації історії України і дискредитації її державницьких сил, що актуалізують проблеми історичної пам'яті та ідеологічної боротьби. На тлі таких інсинуацій постає проблема наукового історіографічного опрацювання значного масиву світової літератури з історії селянських повстань та анархізму 1917–1921 рр., насамперед, питань ідеології махновського руху, а також проблема захисту інформаційного простору України від ідеологічних диверсій в контексті української історичної пам'яті.

Слід відзначити, що рецензована праця торкається однієї із найбільш важливих в українській історіографії тем, багато аспектів якої вимагають нових підходів, відступу від усталених стереотипів, переосмислення і нового бачення, адже, постає нагальна потреба продовження всебічного дослідження селянського повстанського руху і махновщини, зокрема.

Наукову працю виконано в рамках науково-дослідної комплексної програми «Проблеми історії, історіографії та права нової та новітньої історії України», що розробляється кафедрою історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (с. 11-12).

Враховуючи ступінь вивченості зазначеної проблеми, автор на основі комплексного аналізу наукових публікацій, поставив за мету вивчити та проаналізувати концептуальні підходи та науковий рівень осмислення подій і явищ історії махновського руху в окремих наукових роботах та стан і особливості дослідження теми в світовій історіографії.

У відповідності з метою дисертації сформульовані такі завдання:

- систематизувати джерельну базу дослідження та визначити її репрезентативність;

- охарактеризувати стан історіографічного дослідження наукової літератури з історії махновського руху та окреслити методологію дослідження;
- виокремити історіографічні етапи дослідження й простежити спадкоємність розвитку знань про махновський повстанський рух;•
- охарактеризувати основні концептуальні підходи до вивчення махновського повстанського руху в Україні та виявити внесок окремих авторів у дослідження теми;
- визначити стан дослідження проблеми впливу соціально-економічних умов та різних політичних сил на формування програми, світогляду і діяльності махновців;
- дослідити наукові рецепції суспільно-політичної практики і бойового шляху махновців, їх відносин з різними політичними силами та етнічними групами;
- провести компаративний аналіз і простежити відображення образу Н. Махна та характеристик феномену махновщини в науковій літературі України та зарубіжжя;
- з'ясувати особливості сучасного історіографічного дискурсу з окремих проблем історії махновського руху та окреслити деякі перспективи подальшого дослідження теми.

Аналіз дисертації дозволяє зробити висновок, що в основному з поставленими завданнями М. В. Ковальов впорався успішно.

Звертає на увагу джерельна база дисертації, до якої автор, спираючись на точку зору Я. С. Калакури відносить не лише наукові розробки та доповіді, а й документальні пам'ятки та мемуари, які сприяють розумінню умов і обставин, в яких діяли політичні актори та автори тих чи інших текстів (с. 35). Основними джерелами роботи є друковані матеріали і розробки, які поділені на кілька груп за історіографічним критерієм: монографічні роботи; статті та доповіді з історії махновщини; дисертації і

автореферати кваліфікаційних робіт; енциклопедичні та довідкові видання; мемуари і спогади; брошури пропагандистського призначення; матеріали періодичної преси; опубліковані документальні матеріали. Джерельна база дисертації загалом достатня для виконання поставлених завдань. Основні положення і висновки дослідження базуються на об'єктивних історичних даних, які не викликають сумніву в їх достовірності.

Методологічну основу дослідження становлять сукупність теоретико-методологічних принципів і наукових методів. Специфіка методологічних підходів до вивчення теми полягала в тому, що в 1920-і рр. науковці користувалися переважно методологічними засадами неокантіанської та марксистської шкіл, у 30-50-ті роки побутували позитивістські підходи за кордоном та вульгарно-матеріалістичні, партійно-класові – в СРСР, а з кінця 1980-х рр. застосовано комбіновані принципи дослідження, включно з порівняльно-історичними, політологічними, культурологічними, антропологічними, просопографічними, контент аналізу, що надає їм синергетичний ефект.

Основне завдання офіційного опонента – визначити, що нового внесено дослідником в історичну науку і як він розв'язав поставлену проблему.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що автором вперше:

- здійснено всебічний і комплексний аналіз більшості наукової літератури слов'янськими та романо-германськими мовами про повстанський рух на чолі з Н. Махном і виявлено сучасний стан і напрями подальшого дослідження теми в історичному та історіографічному вимірах;
- введено в історіографічний обіг і досліджено нові наративні джерела, які ще не піддавалися спеціальному історіографічному аналізу, насамперед монографії українських і зарубіжних науковців, опубліковані у 2010-х рр.;
- спеціально досліджено стан сучасної історіографічної розробки наукової літератури з історії махновського руху;

- проведено комплексний компаративний аналіз історіографії повстанського руху під проводом Н. Махна в країнах Заходу за ідеологічними вподобаннями та методологічними підходами авторів;
- здійснено спеціальне історіографічне дослідження доробку російських фахівців з історії махновщини;
- встановлено особливості науково-ідеологічного дискурсу сучасних представників «буржуазного» (академічного), анархістського та марксистського напрямів зарубіжної історіографії махновського руху.

Таким чином, переважна більшість одержаних результатів є новими, що свідчить про певний внесок здобувача в історичну науку. Вони є важливими, значущими і можуть знайти практичне застосування для подальшої наукової розробки історіографічних та історико-прикладних аспектів махновського руху, інших проблем історії України першої третини ХХ ст., а також історіографії селянського руху та анархізму. Теоретичні положення та результати роботи можуть стати в нагоді для підготовки наукових матеріалів з історії України та краєзнавства, створення навчальних та навчально-методичних посібників, а також при розробці лекцій, спецкурсів, теоретичних семінарів.

Дисертанту, базуючись на сучасному теоретико-методологічному інструментарії, аналізі широкого кола історіографічних джерел, вдалося розв'язати важливу і недостатньо вивчену наукову проблему, а також виявити деякі прогалини в історіографії махновського руху та перспективні напрямки подальшого дослідження теми.

Наукова апробація результатів дослідження достатня для такого виду робіт – публікації та доповіді на наукових конференціях: «Сучасна наука: тенденції та перспективи (Мелітополь, 2017); «Наукове сьогодення: стан та перспективи регіональних досліджень» (Мелітополь, 2020); The 4th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development» (Chicago, USA. 2021).

Основні положення дисертації знайшли своє відображення у 8-ми публікаціях, із них 3 статті опубліковано у наукових фахових виданнях України (у тому числі 2 статті у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз), 2 статті – у зарубіжних виданнях, а також 1 розділ в зарубіжній колективній монографії.

Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів) основної частини, висновків, списку джерел та літератури (598 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 317 с., з них основний текст – 269 (218) с.

Зауваження опонента зводяться головним чином до побажань, рекомендацій, визначення дискусійних моментів та окремих недоліків.

По-перше, для подачі матеріалу дисертації автором було використано проблемно-хронологічний принцип, де послідовно з другого розділу роботи, виділяються наступні питання:

1. Відображення історії махновщини в мемуарах та науковій літературі 20-80-х рр. ХХ ст.
2. Стан вивчення історії повстанського руху під проводом Н. Махна в сучасній українській літературі.
3. Стан вивчення... в зарубіжній літературі.

На наш погляд, в такій розбивці матеріалу існують певні протиріччя. Другий розділ чітко вказує хронологічний проміжок радянської історіографії, але в ньому охарактеризовані дещо різні в джерельному плані мемуарна та наукова література. Бажано б їх аналізувати окремо. Логічним було б виділити різні в теоретичному плані напрями історіографії махновського руху: радянська, українська, російська та зарубіжна, присвятивши кожній із них окремий розділ.

По-друге, Викликає запитання пояснення автором, використання термінології: «Тут і далі автор умовно використовує щодо повстанського руху під проводом Н. І. Махна декілька дефініцій...: «махновський рух», «селянський рух», «повстанський рух», «селянська війна» (під проводом

Н. Махна), які, з огляду на їх сутнісні ознаки, постають у межах даної теми змістовно однорідними» (с. 10). Вказані дефініції не є змістовно однорідними, а махновський рух, є скоріше структурною частиною вказаних понять.

По-третє, є ряд побажань щодо підрозділу 1.3. «Методологічні основи дослідження». Хотілося б у ньому побачити авторське розуміння визначень, які часто використовуються у роботі: «махновський рух», «повстанський рух», «жовто-блакитна», «чорна», «біла», «червона» влади. Враховуючи, що автор виділяє окрему «чорну» військово-політичну силу (с. 9), не зрозумілим є певне ігнорування «зеленого» селянського повстанського руху.

По-четверте, дещо дивним виглядає відсутність архівних матеріалів в дисертаційній роботі, яке автор обґрунтовує тим, що «у нашому дослідженні, взято до уваги архівні документи з історії махновського руху, які використовувалися у численних спеціальних роботах. Але, оскільки більшість документів, вже опубліковано, основними джерелами роботи є друковані матеріали і розробки...» (с. 35). Враховуючи, що в роботі використовуються спогади і мемуари учасників махновського руху, використання матеріалів Істпарту з обласних держархівів не була б зайвим.

По-п'яте, викликає цікавість підрозділ 3.3. «Антропологічний вимір махновського повстанського руху в українських наукових студіях». Але здається, що він носить більше світоглядно-біографічний або просопографічний характер.

По-шосте, виникли заперечення, щодо формування автором «Списку джерел та літератури». На наш погляд, більш доцільнішим було б показати різноманітність використаних автором джерел, виділивши в окремі групи мемуари, праці державний і політичних діячів, збірки документів, пресу, наукові праці, автореферати та дисертації.

Однак, зазначені зауваження є наслідком складності, багатогранності теми і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Слід відзначити, що дисертаційне дослідження М. В. Ковальова має непересічне наукове значення, з огляду на ретельний і виважений аналіз історіографії махновського руху в радянській, українській та зарубіжній історіографії.

На підставі проведеного аналізу стверджуємо, що дисертаційна робота «Історіографія теоретичних засад та суспільної практики махновського руху» є оригінальним узагальнюючим, науковим дослідженням з актуальних питань, містить обґрунтовані достовірні наукові результати та висновки, яким властива наукова новизна, теоретичне та практичне значення. Робота відповідає спеціальності 032 Історія та археологія (галузь знань 03 Гуманітарні науки) та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 р (зі змінами і доповненнями згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 283 від 3 квітня 2019 р., Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р., а її автор – **КОВАЛЬОВ Максим Володимирович** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент –
 доктор історичних наук, професор,
 завідувач кафедри історії
 Чорноморського національного
 університету імені Петра Могили

 Ю. В. Котляр

ЗАСВІДЧУЮ
 Вчений секретар
 Чорноморського національного
 університету імені Петра Могили

 В.О. Чорна
 «08» жовтня 2021 р.

